

DUPKA GYÖRGY

TÖRTÉNELMI ZARÁNDOKÚTON A KAUKÁZUSBAN ÉS EURÁZSIÁBAN

(TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA, 4. RÉSZ)

CSECSENFÖLDÖN, A KAUKÁZUS LÁBÁNÁL

A kaukázusi térség országait felkereső kutatócsoportunk első állomás helyére, a *Csecsen Köztársaságba*, amely az *Oroszországi Föderáció* tagállama az ország déli határán, a *Kaukázus* északi részén, a Budapest–Moszkva (át-szállás Vnukovón)–Groznyj légi útvonalon repülőgépjáratával érkezett.

Groznyjban a *Gorodok Hotelben* laktunk, és a város vezetősége által kijelölt *Larszanov Hamzat* történész és újságíró volt a kalauzunk, akitől bőséges információt kaptunk *Csecsenföld*, másnéven *Icskéria* múltjáról és jelenéről.

Sokat mesélt őseiről, a bátor és harcias csecsen népről, akik a Dagesztánban élő népcsoportokkal vannak közelebbi rokonságban, azonban minket, magyarokat is egykori kaukázusi testvérnépként üdvözölt. Később ezt a figyelmességet mindenkitől megkaptuk, akikkel érintkezésbe léptünk.

Mint elmondta, a csecsenek klasszikus értelemben vett néppé egészen az 1800-as évekig nem szerveződtek, hanem úgynevezett *aul-közösségekre* oszlottak, ami egyfajta nemzeti jellegű tagolódás (települési egységekre tömörültek). Patriarchális nemzetségeiket *tejpeknek* nevezték, szigorú származási rend alapján működtek (szigorúan szabályozott exogámia). A nemzeti szervezet intézményei, mint a vérbosszú, a nemzeti tanács, a nőrablás, a vendégbarátság stb. mind a mai napig fennmaradtak. Ezek a nemzetségek körülbelül 40-50 fős nagycsaládokból álltak, a család feje a nemzeti tanács tagja és a vallási teendőket ellátója volt.

A XVI. században a csecsenek az Icskeri hegyekből a síkvidékre vándoroltak. A XVIII. században felvették az iszlám vallás szunnita ágát, de továbbra is megmaradt ősi mitológiájuk, valamint rítusaik.

1845-ben az oroszok rátámadtak Csecsenföldre, de a nagy veszteségek miatt végül feladták a megszállásra vonatkozó terveiket. Bár az oroszok az

offenzívával felhagytak, **Samilimám** kényszerhelyzetbe került, és a harcok pénzelésére adót kezdett szedni, ami azt eredményezte, hogy a nép ellene fordult. 1859 után az oroszok telepeseket küldtek Csecsenföldre, és az ellenállást 1864-re sikerült megtörniük. Ezután Csecsenföldet az egész Kaukázussal együtt az Orosz Birodalomhoz csatolták. Később Szovjet-Oroszország is igényt tartott Csecsenföldre.

A II. világháború alatt, amikor híre ment, hogy a németek a Kaukázus felé törnek, több helyen felkelések robbantak ki. Sztálin megtorlásként 1944-ben a csecsenek, ingusok java részét (körülbelül 400 000 embert) Kazahsztánba és Kirgíziába deportáltatta. *„A mai napon, február 23-án hajnaltájt megkezdtük a csecsenek és ingusok kitelepítését. Az akció különösebb zavaró események nélkül, normálisan folyik. Csupán hat személy kísérelt meg ellenállni, aminek fegyveres úton véget vetettünk. Letartóztatásokra is sor került. Azok közül, akiket eleve ki akartunk vonni a forgalomból, 842 embert őrizetbe vettünk. Dél előtt 11 órára már 94 ezer 741 embert szállítottunk el lakóhelyéről”* – írta **Lavrentyij Berija**, a szovjet titkosrendőrség vezetője 1944. február 23-án.¹ **Larszanov Hamzath** háttérbeszélgetéseket mesélt az NKVD megtorló akcióiról. Többek között azt, hogy Berija pribékjei a kitelepítésnek ellenszegülőket, a hegyekbe menekülő szökevényeket a helyszínen agyonlőtték, a településeket lerombolták, a házakat is rájuk gyújtották, sokan elevenen égtek el a lángok között.

A Kazahföldre kitelepített csecsenek egy része Sztálin halála, másik részük csak a Szovjetunió összeomlása után települt vissza. A csecsenek szerint 1944-ben genocídium zajlott a csecsen nép ellen, majd 2004-ben az Európai Parlament is úgy határozott, hogy a deportálás kimerítette a népiirtás fogalmát.

A Szovjetunió felbomlásakor a csecsenek **Dzsohar Dudajevet** választották meg elnöküknek, aki kinyilvánította a Csecsen Köztársaság függetlenségét, bár ezt egyetlen állam sem ismerte el. 1993 áprilisában erőszakkal átvette a hatalmat, amire válaszként az oroszbarát csecsen fegyveresek támadásokat intéztek a kormányzat ellen (1994). Az orosz csapatok még ez évben, 1994. december 11-én ismét bevonultak Csecsenföldre.

A több mint 60 000 fős orosz seregnek közel fél évébe telt a főváros, Groznij elfoglalása (1995. március). A csecsenek ezután gerillaharcokban igyekeztek megsemmisíteni az orosz csapatokat. Ebben a helyi maffia által „befektetett” olajpénzeknek is nagy szerepe volt.

1997 januárjában **Aszlan Maszhadov** személyében új elnöke lett Csecsenföldnek, azonban a háború megdöntötte hatalmát, és helyére az oro-

szok 2003-ban **Ahmad Kadirovot** tették. 2004 májusában terroristák megölték az elnököt. Ott jártunkkor az új elnök az oroszbarát **Ramzan Kadirov**, a korábbi elnök fia lett. Azóta a jelenlegi elnök számos politikai ellenfelét ölték meg ismeretlen merénylők. Időközben Oroszország – Putyin elnök vezetésével – megkezdte a porig rombolt Groznij újjáépítését.

A teljes népesség 1 394 833 fő. Etnikai csoportok: csecsenek, oroszok. Összterület: 17 647 km². Csecsenföldön (a 2010. évi népszámláláskor) 5 város és 359 falusi település található, mely utóbbiak közül 29 lakatlan.

A 2010. évi népszámlálás adatai szerint Csecsenföldön csupán 35% a városi lakosság aránya. A legnagyobb falu népessége meghaladja a 22 ezer főt, és összesen 87 falué éri el a háromezret, melyek együttesen a köztársaság lakosainak 50%-a számára nyújtanak otthont. Más orosz régiókhoz képest a városok és az aprófalvak súlya kisebb, a nagy- és óriásfalvaké viszont sokkal nagyobb Csecsenföld településhálózatában.

Az egész köztársaságot visszafogott iszlám szellem lengi be. A nők fején kendő, bokáig érő szoknyát hordanak. Most is eszembe jut kísérorék figyelmeztetése: a csecsen nőkkel kezdet fogni, kézcsókkal illetni őket szigorúan tilos.

A férfiak nyáridőben is hosszú ujjú ingben járnak. A szállodai szobában nyíl jelzi, merre van Mekka. Külön korcsolyapályát tartanak fenn a nőknek és a férfiaknak.

HADIFOGLYOK ÉS INTERNÁLTAK TÁBORAI, TEMETŐI

A város külterületén lévő *Sztaropromiszlovszki kerületben* (az egykori, ma már nem működő konzervgyár területén) terepszemlét tartottunk. A grozniji polgármesteri hivatal által kirendelt **Larszanov Hamzat** helytörténész, újságíró kalauzolásával az egykori 1701., 1702. (r/b – rabocsij batalion = ‘munkazászlóalj’) civil-munkatáborok lehetséges helyszínein, majd felkerestük az Andrejevszki völgyet, ahol a hírhedt 237-es hadifogoly-főtábor lágerrészlegei voltak.

Tudatosult bennünk, hogy az eltelt 70 év és az utóbbi két, egymást követő csecsen–orosz háború után gyökeresen megváltozott a táj. A majdnem földig lerombolt Groznij városa is csak az utóbbi öt évben épült újjá.

A lágertemetőkkel együtt a csecsen polgári temetők is megsemmisültek 1945–1950 között. Az utóbbit a csecsenek erőszakos kitelepítése következtében vandál módon ledőzerolták.

Ugyanerre a sorsra jutottak a későbbiekben a magyar, német hadifoglyok lágerrei és temetkezési helyei is. Csupán az *Andrejevski völgyben* lévő városhoz csatolt, azonos nevű településen maradtak meg az egykori téglából épült barakkok, a lágerközponthoz és részlegeihez tartozó gazdasági és adminisztrációs épületek (jelentős részét átépítették, lakóházakká átalakították), amelyeket a helyi lakosok emlékezete szerint magyar és német hadifoglyok, Magyarország térségeiből ide internált sváb-magyar férfiak és nők építettek fel. A mindkét lágerhelyhez közeli, de teljesen felszámolt temető helyén megemlékeztünk arról a 136 magyar hadifoglyról és internáltról, akik csecsen földben nyugszanak.

A Csecsenföldön diszlokált NKVD/MVD, GUPVI hadifoglytáborok, láger-részlegek temetőinek jegyzéke, ahová hadifoglyokat és internált civileket temettek

Nº	Település (temető)	A láger működési ideje(mikortól meddig folytak temetések)	Tábor és táborrészleg, hadifoglytemető	Eltemetett hadifoglyok, internáltak
1	Groznij, Andrejevski völgy, likvidált temető	1945–1946	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. Groznij, Andrejevski völgy (237. sz. főtábor, 1. részleg 1. sz. temető	84
2	Groznij, Andrejevski völgy, likvidált temető	1946–1947	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. Groznij, Andrejevski völgy (237. sz. főtábor, 1. részleg 2. sz. temető	49
3	Groznij, Andrejevski völgy, likvidált temető	1947–1948	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. Groznij, Andrejevski völgy (237. sz. főtábor, 1. részleg 3. sz. temető)	15
4	Gora, Gorai körzet likvidált temető	1945.06.–1949.03.	237/2.sz. hadifogly táborrészleg. Gora, gorai körzet: 237. sz. főtábor 2. részleg 1 sz. temetőrészleg	15
5	Groznij, Andrejevski völgy, likvideált temető	1945–1946	237/1. sz. hadifogly táborrészleg. Groznij, Andrejevski völgy (237. sz. főtábor, 1. részleg) 424/4., 8. sz. hadifogly táborrészlegek. A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424.sz. főlágerhez tartozó grozniji 4., 8. táborrészleghez tartozó temető	45
6	Groznij, Sztaropromiszlovszki kerület, likvidált temető	1945.06.–1949.03	1702, r/b (munkaszázlójai) , civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki főtábor száma: 1702, r/b, temetője	70
7	Groznij, Sztaropromiszlovszki kerület, likvidált temető	1945–1946.	1701, r/b (munkaszázlójai) , civil internáltak tábora. Groznij, Sztaropromiszlovszki főtábor száma: a 1701 r/b temetője	50
Összesen				358

A táblázat adatait *E. Piljájev*, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója a pécsi Német Körnek címzett leveléből vettük át. Tudomásunkra hozta, hogy az eltemetett személyek listájával, a temetők helyrajzával is rendelkeznek. A temetők feltáráásával eddig nem foglalkoztak. A vezérigazgató felajánlotta közreműködését a Groznijba tervezett emléktábla felállítás ügyében: elküldte a táblára vésendő orosz nyelvű szöveget is, amely így hangzik:

„A második világháború áldozatainak és az internált magyar állampolgárok emlékére, akik 1945–1947-ben haltak meg.” Az emléktábla-állítási terv ügyében **R. A. Kadirov**nak, a Csecsen Köztársaság államfőjének is megküldte levelét. Ebben többek között említést tesz arról, hogy Groznij területén az NKVD GUPVI által felügyelt munkatáborokhoz tartozó öt temetőből kettőben hadifoglyok és háromban internáltak nyugszanak.

A 237. TÁBOR 1. ÉS 2. SZ. RÉSZLEGÉNEK TEMETŐJE

A 237. tábor 1. és 2. részlegének temetője a Groznijtől dél-nyugatra lévő Andrejevski völgyben található, ahol 194 hadifogoly nyugszik. Nemzetiségi megoszlásuk: 1 internált, 5 osztrák hadifogoly, 135 magyar, ebből egy internált, 50 német hadifogoly, 1 román, 1 szerb, 1 szlovák hadifogoly.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a grozniji területi Andrejevski völgyben diszlokált 237. sz. katonai láger 1. és 2. részlege temetőjéről szóló 1002. sz. dosszié borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. augusztus 25-én.

A 2. sz. irat a Groznij városi népképviselői tanács végrehajtó bizottságának 10. sz., 1947. december 12-én kelt határozata, melynek értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterületet jelölnek ki a város dél-nyugati részén (az Andrejevski völgyben), a Dzauzsika felé vezető régi főút mentén lévő 237. sz. láger részére. Egyben arra kötelezik a láger vezetőségét, hogy a Dzauzsika felé vezető régi főút jobb oldalán elterülő régi temetőt telepítsék át az újonnan kijelölt földterületre. Aláírók: **V. Misin** vb-elnök, **A. Jegorov** vb-titkár, **Kozorjev** a protokollrészleg vezetője.

A 3. sz. irat egy 1949. május 25-én Groznijban keltezett *Jegyzőkönyv* az andrejevski völgyi 237. sz. láger 8. részleghez tartozó temetőjében tartott szemle során tapasztalt állapotokról. Megállapították, hogy a lágerrészlegnek 3 temetője van, az 1. sz. részleg Groznij Sztálin kerületében van, a 2. és a 3. részleg az Andrejevski völgyben lévő munkástelepüléstől másfél kilométerre az északi körzet halmain terül el. Innen 300 méterre húzódik az akkor épült Groznij–Dzauzsika út. A **85** sírt magába foglaló 1. sz. temetőrészleg 1945 tavaszán kezdték el és 1946 őszén fejezték be a temetkezéseket. A 2. sz. részleget 1946. március 22. és 1947. augusztus 31. között tartották fenn, ahol **49** hadifoglyot földeltek el. Szomszédságában van a 3. sz. részleg, ide **15** főt temettek. A szemle résztvevői a halaszthatat-

lan tennivalók közé sorolták a sírokról hiányzó ismertetőjelek felállítását, és a temetőrészeket szögesdróttal való körbekerítést. A jegyzőkönyv aláírói: **Fedulov** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, **Mezencev** őrmester, a 8. sz. lágerrészleg nyilvántartási fő inspektora. Megjegyzendő, hogy az említett 3 temető körzetében nyitották meg a 424. sz. tábor 4. és 8. sz. lágerrészlegének a temetőjét is.

A 4. sz. irat a fentebb megnevezett temetők leírásával foglalkozik, amelynek a szerzője **Fedulov** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja. Többek között kitér a Groznijtól 70 km-re található Gora körzetében felállított 237. sz. főtábor 2. részlegéhez tartozó, a Gora-Gorai Kalasz út vonal melletti temető ismertetésére, amit a mellékelt temetőrajz szerint 1945. június 30-án nyitottak meg és 1946. március 1-jén zártak le. Ennek parcellájában **15** hadifogoly nyugszik, és szomszédos az itteni orosz polgári temetővel, ettől 2 km-re található a legközelebbi munkástelepülés. Az iratokhoz csatoltak 2 temetővázlatot és 4 sémát a négyezőgek szerint számozott bontásáról, amelyen nyomon követhető 164 hadifogoly nyughelye, az elemzett ügyiratokból 30 halott nyilvántartása hiányzik, mivel a 237. tábor 1. és 2. részlegének veszteséglistáján 194 hadifogoly elhalálózását tüntették fel.

A 424. SZ. TÁBOR GROZNIJI 4. SZ. RÉSZLEGÉNEK SÍRKERTJE

A Sztavropoli tartomány Pjatyigorszki 424. sz. tábor grozniji 4. sz. részlegének sírkertje a 327. sz. lágertemetője mellett terül el az Andrejev völgyben, ahol **45 főt** hantoltak el: egy osztrák, 38 német hadifogoly, 2 német, 3 lengyel internált és egy román hadifogoly alussza itt örök álmát.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 424. sz. lágertemető 4. sz. részlegének temetőjével kapcsolatos 1003. sz. ügyirat borítója (ucsothnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

A 2. sz. irat a grozniji városi népképviselői tanács végrehajtó bizottsága 21. sz., 1946. május 6-án kiadott határozata értelmében a temetkezéshez további 2100 m² földterületet jelölt ki a város dél-nyugati részén (az Andrejevski völgyben), a Dzaudzika felé vezető régi főút mentén lévő 424. sz. lágertemető 4. sz. részlegé részére. Korábban itt nyitották meg a 237. sz. tábor 1., 2. és 3. sz. temetőjét is. Aláírók: **V. Misin** vb-elnök, **A. Jegorov** vb-titkár, **Kozorjev** a protokoll részleg vezetője.

A 3. sz. irat: Groznijban 1949. május 25-én keltezett *Jegyzőkönyv* az Andrejevski völgyben létesített temetőben megtartott szemle során tapasztalt

talt állapotokról. Megállapították, hogy mivel a 424. sz. tábor 8. sz. láger-részlege nem rendelkezett saját temetővel, az elhunyt hadifoglyokat 1949 januárja és áprilisa folyamán ide temették.

Egy másik, 1949. december 30-án keltezett okiratban megnevezik, hogy a 424. sz. tábor 4. sz. lágerrészlegének temetőjében összesen 50 sírt tartanak nyilván. A parcella körbe van kerítve, minden halmon van ismertetőjel, amelyre felírták az elhunyt hadifoglyok legfontosabb adatait.

AZ 1702. ÉS A 1701. R/B (MUNKAZÁSZLÓALJ) TEMETŐJÉNEK LEÍRÁSA

Az 1702. munkazászlóalj temetőjét Groznij Sztaropromislovi kerületében hozták létre. Ennek négyszögében 120 (122?) internált sírja van, ahol egy magyar és 119 német nemzetiségű magyar állampolgárt földeltek el. A Vojennij Memorial Társaság az 1702. munkazászlóalj archívumából 5 levéltári iratot küldött meg, ezek alapján rekonstruálható a rabtemetőben fellelhető sírok elhelyezkedése, száma.

Az első irat a Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaság, másnéven a Grozniji területen diszlokált 1702. munkazászlóalj temetőjével kapcsolatos ügyirat borítója (ucsotnoje gyelo). Lezárva 1952. július 25-én.

A 2. sz. irat a Sztaropramislovi kerület népképviselői tanács végrehajtott bizottságának 572. sz., 1947. október 7-én kiadott igazolása a temetkezéshez további terület kijelöléséről a német internáltak 1702. sz. munkatáborára részére. Aláírók: **Kornyijenko** vb-elnök, **Vojtova** vb-titkár, **Szencsikov**, a földhivatal vezetője.

A 3. sz. irat a Groznijban 1949. október 2-án összeállított *Jegyzőkönyv* az 1945 márciusában a Sztaropromislovi kerületben a helyi vb engedélyével az 1702. sz. munkatábor által nyitott temetőben tapasztalt állapotokat rögzíti. A szemle résztvevői **Fedulov** főhadnagy, az UMVD Groznij területi belügyi szervek megbízottja, **Ivanov** főhadnagy, az 1702. sz. munkatábor parancsnoka, **Belouszov**, a helyi kőolajipari tröszt képviselője. A szemle során megállapították, hogy az internáltak bekerítetlen temetője a városi kórháztól északnyugat felé másfél kilométerre terül el a Sztaropromislovi kerület polgári temetője mellett, amelytől egy árok választja el. A sírhelyek még jól kivehetők, azonban csak 15 halmon volt fából készült, feliratozott ismertetőjel. Összesen 98 sírhelyet számoltak meg, amelyek a 1702. sz. munkatáborhoz tartoznak, a többi sírban a korábban itt működött 1701. sz. munkatábor halottai nyugszanak. Az elhalálozott internáltak adatait (családi-, kereszt- és

apai neve, születési éve és helye, halálának időpontja, oka, a temetés időpontja, a négyszög, a sír száma) tartalmazó temetőkönyvet rendben találták, amelynek mellékletét képezi az elhunyt nyilvántartási kartonja, a temetőrajz, a négyszögek, sírok sorszámozott vázlata. A sírok számát összevetették a temetőkönyvben leírt adatokkal. Két mulasztás pótlásáról rendelkeznek: pótolni kell a hiányzó sírokon az ismertetőjeleket, és körbe kell keríteni a temetőt szögesdróttal. A megvalósítás határideje: 1949. július 15.

A 4. sz. irat a *Starij Promiszlavi* kerületben 1945–1946-ban a 1701. és 1702. sz. munkatáborokhoz tartozott összevont két temető (1. és 2. sz.) vázlata, helyrajza, amely a városi polgári temető mellett terül el. A sémához fűzött adatokból tudjuk, hogy az első halottat 1945. április 4-én helyezték nyugalomra, akinek a neve **Valter József** internált. Az utolsó temetés 1946. szeptember 29-én történt. A temetőtérkép szerint az 1702. sz. munkatábornak 70 (72?), a 1701. sz. tábornak 50 halottja van. Az 1. sz. részlegen 22, a 2. sz. részlegen 98 fő van eltemetve 50 cm mélységben.

Az **E. Piljájev**, a Vojennij Memorial Társaság vezérigazgatója által küldött levéltári okmányok szerint Csecsenföldön, illetve Groznijban és környékén 1945–1949 között összesen 2 hadifogoly-főtábor 4 lágerrészlege és 2 r/b, internáltak munkaszászloalja végzett jóvátételi munkát. Az említett lágerrészlegek 7 temetőt nyitottak, ahol 358, főleg magyar hadifoglyot, internáltak (köztük nőket is) temettek el. A későbbiekben ezeket a temetőket, a lágerrészlegeket likvidálták, amelyeknek – a helyi lakosság segítő irányításával – csak a nyomait tudtuk felfedezni. Az elhunytak névsorával – amit nem kaptunk meg – a Vojennij Memorial Társaság rendelkezik.

A STARIJ PROMISLAVI ÉS AZ ANDREJEVSZKI VÖLGYI 1701., 1702.

MUNKÁSZÁSZLÓALJ HÉTKÖZNAPJAINAK MEGIDÉZÉSE

Walterné Müller Judit, a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum) igazgatóhelyettese a magyar rabok feltételezett sírhelyén elhangzott emlékbeszédében elmondta, hogy a német férfiak és nők elhurcolásának témája a pécsi múzeumban is tabu volt 40 évig, szinte az utolsó pillanatban kezdeményezték a feltárást, és egy kiállítás keretében mutatták be a túlélők közreműködésével összegyűjtött dokumentumokat, amely igazolja, hogy a Pécs környéki német lányok itt, a *csecsenföldi Groznijban*, az *Andrejev völgyben* robotoltak.

Az elmondottakhoz az alábbi történetet fűzte: „*hogy hány ártatlan fiatal lányt, családayát, fiút, férfit hurcoltak el Magyarországról több éves »jóvátételi munkára«, pontosan ma sem tudni, de mintegy hatvanezer sorsról beszélhetünk. Mintegy felük jeltelen sírban nyugszik az akkori Szovjetunió munkatáborai közelében. Az át- és kitelepítések, a vagyonekbevételek még további százazreket érintettek. »Bűnük« az volt, hogy ahhoz a német nemzetiséghez tartoztak, amelynek nevében oly sok bűnt elkövettek a második világháborúban. De azok mások voltak, nem ők, akiket kollektíven tettek felelőssé mások tetteiért.*” Például **Matkovits-Kretz Eleonóra** édesanyja az **Arnold-nővérekkel** együtt dolgozott a grozniji üvegyárban, amely akkor a térség legnagyobb zöldszékonygyárához tartozott. A túlélőktől azt is tudjuk, hogy a hibás üvegeket néha megkapták és eladhatták a piacon.

Arnold Teréz adatközlőtől került lejegyzésre az alábbi szomorú történet is, amely 1948 májusában esett meg. Az elhurcolt nők és férfiak között néha barátság és szerelem is szövődött. Volt például egy eset, amikor az egyik lánytársuk gyermeket várt a szintén elhurcolt tolmácsuktól. Ő mondta neki, hogy várjon rá otthon, ha ő is hazajön, feleségül veszi. Közben megszületett a kislányuk, de az asszony nem várt tovább, máshoz ment. A férj viszont brutális módon meggyilkolta a szerencsétlen asszonyt, elvágta a torkát, és az akkor egy-két éves kislányt mellé fektette. A kislány sírására végül is a szomszédok jöttek át, de addigra szegény asszony már elvérzett. A lány később tanár lett, két fia van.

Az embertelen mobilizálási akció folytán **Arnold Máriát**² Mecseknádasról Pécsváradra vitték, majd onnan gyalog ment Pécsre, a Lakits-laktanyába. 14 napi várakozás után sorstársaival együtt bevagonírozták. Pécestől majd egy hónapig tartott az út Groznijig. Mint elmondta: „*már a vagonokban sokan meghaltak. Köztük volt a későbbi vőm édesapja is, akiről mondják, hogy hastífuszban halt meg az odaúton. A vőm ekkor még csak két éves volt.*

Este érkezünk meg, gyertyával világítottak az oroszok. Minket egy dombtetőn lévő nagy házban szállásoltak el, borzalmas volt a hideg. Ablak, ajtó, WC nem is volt az épületben, azokat később tették be. Csak a négy fal. Megint megszámoztak bennünket az oroszok, negyven fő egy szobába. Lent a férfiak, fent az emeleten a nők voltak elhelyezve. Később már állítottak egy kályhát is, akkor tudtunk kicsit fűteni. Reggel hatkor kellett mennünk a napi ételmünkért, egy kis darab, mintegy 60 dkg fekete kenyeret és egy-egy liter levest kaptunk reggel és este, néha kis káposztát. Ezt kellett egész napra beosztanunk. Én sokszor már, ahogy mentem fel a lépcsőn, megettem a

napi kenyéradagomat. Oly gyenge voltam, hogy néha alig bírtam felmenni. Muszáj volt menni kéregetni a közeli faluba, különben nem bírtam volna ki. Adtak volna nekünk azok az emberek, de maguknak sem volt semmijük, néha mégis kaptunk kis krumplit, kenyeret tőlük.

Jó egy év múlva, 1946-ban a kicsit erősebbeket, így engemet is, tovább vittek vonattal az Úrálba...”³

A testvérpárt elszakították egymástól. **Arnold Teréz** hűgát Baskíriába viték. Ő itt maradt a baranyaiak egy részével Groznijban, és szintén megtapasztalta, hogy a helyiek is nagyon szegények voltak. A víz is olajos volt ezen a vidéken, télen a havat olvasztották fel, azt itták. Sokszor maláriába is esett. Visszaemlékezése szerint: „*vasárnaponként nem kellett mennünk dolgozni. Akkor az volt a »munkánk«, hogy egymás tetveit leszedjük, merthogy tisztálkodni nem nagyon tudtunk. Megvarrtuk a ruháinkat, beszélgettünk és imádkoztunk.*”⁴

Más túlélők is közölték, hogy a munkatáborokban egyetlen vigaszuk a hazagondolás mellett a közös könyörgés volt az Úrhoz:

*„Édes Istenem, ne hagyd, hogy elveszünk,
Hogy hazátlanok legyünk az idegenben,
Uram, segíts minket a szükségben,
Adj nekünk hajlékot és mindennapi kenyeret,
Uram, szánj meg minket, és irgalmazz
Nekiünk, büntelen szegényeknek.
Mindent elvettek tőlünk,
Boldogságunk és örömünk elszállt.
Uram, add vissza nekünk hazánkat...”⁵*

Az imádságot az asszonyok együtt, mondatról mondatra rakták össze a táborban, aztán németül naponta elmondták a szöveget.

A nők itt is jobban vigyáztak egymásra, fegyelmezettebbek voltak, mint a férfiak, akik közül többen különböző szenvedélyeknek éltek, emiatt legyengültek, hamarosan elhunytak. **Arnold Teréz** visszaemlékezése⁶ szerint Groznijban „*Sok férfi eladta a kenyerét, és annak az árán nemcsak cigarettát vettek, hanem »olajlepenyt« (napraforgóból sajtolás után maradt massa) is. Teljesen megbódultak tőle, sokan meg is haltak így. Akkor mindennap jött egy teherautó, és elvitte a halottakat. Télen a nagy fagyban nem is tudtak sírt ásni, csak úgy elkapták őket.*

Mikor az Andrejevski lágerben voltunk, az egyik társunknak született egy kislánya egy ottani magyar férfitől. Egyszer csak jött egy ottani orosz

házaspár, mondták, hogy hallották, született itt egy kislány, és ők elvinnék őt. Mondták, hogy akár minden nap jöhet az anya megnézni, hogy mi van a gyerekekkel, megadták a címet is. De hát a táborból nem volt szabad senkinek csak úgy kimenni. Néhány hónap múlva ők hozták el a kisgyereket, olyan volt, mint egy grófkisasszony. Babakocsiban, szép ruhában, jól tápláltan hozták. Ott nálunk nem kapott mást szegényke, csak teát...

Arnold Teréz Schramm Jánosné fennmaradt, 1972. január 29-én keltezett egyik Nyilatkozata szerint 1944. december 26-tól 1948. július 24-ig „Groznij város körzetében munkaszolgálaton együtt volt” **Anrein Antalné** és **Csábráki Ferencné** mecseknádasdi asszonyokkal. Az aláírások valóságát Mecseknádasd vb-titkára igazolta.

Adatunk van arról is, hogy az egyik legfiatalabb mecseknádasdi elhurcolt a 17. életévét épphogy betöltő **Pálfi Borbála**, későbbi nevén **Elblinger Istvánné**,⁷ azaz **Vávi néni**, akinek a szülőfalujából 104 nőt és mintegy 30 férfit vittek el.⁸ A püspöklakiak között is volt egy 17 éves lány, **Ulrich Ádámné** (1927) személyében.⁹ Mindketten közel öt évet töltöttek Szibériában, ebből a nem kerek évet a Groznij környéki *Staropromiszlavban* létrehozott lágerben dolgozták le. A fentebbi lányokéhoz hasonló **Pálfi Borbála** története is: „Az oroszok 18 éven felüli lányokat, nőket kértek »jóváítéleti« munkához. Én épp három hete töltöttem be a 17. évemet, de mégis fent voltam a listán. A gyülekezőhelyen egy falusi elöljáró mondta, hogy ezt a Pálfi-lányt otthon kéne hagyni, még nagyon fiatal. Akkor a jegyző azt válaszolta, hogy ahol ott van a négy Pálfi-fiú, oda mehet a lány is. Pécsen a Lakits-laktanyában a felvételnél lévő ember is összecsapta a kezét, és azt mondta, hogy Jézus Máriám, megbolondultak, hogy lehet ilyen gyerekeket elküldeni? Egy éjszakát töltöttünk a bajai erdőben a hóban, jégben toporogva. Akkor odajött egy magas rangú orosz tiszt a tolmáccsal, ők előzőleg Nádason voltak elszállásolva. Nagyon jó emberek voltak. Kerestek engem és egy másik fiatal lányt, felajánlották nekünk, hogy adnak egy papírt, menjünk haza, mert innen mindenkit Oroszországba szállítanak. De mi nem mertünk elmenni, mert mindenhol fegyveres orosz katonák voltak, féltünk, hogy lelőnek minket, és azzal kész. Csak kapaszkodtunk egymásba, és nem mertünk elmenni. Így mi is Oroszországba (Groznijba–szerk.) kerültünk.

Egy év után többünket tovább vittek Stari Promiszlavból a szibériai táborba. Eleinte ezt nem is hittük el, azt gondoltuk, most megint külön válogatják a betegeket és az egészségeseket. Az út felénél már rájöttünk, hogy tényleg Szibériába visznek minket...”¹⁰

Huszonegy éves lehetett **Otterbein Józsefné**¹¹ (1921, lakhely: Olasz, akkori lakhely: Berkesd), amikor 1944-ben mint háromgyerekes hadiözvegy anyát – a férje a Don-kanyarban eltűnt – karácsony másnapján, a templomból hazaérkezve a helyi kisbíró és egy „ruszki” katona kíséretében a gyűjtőhelyre elvitték, majd a többiekkel gyalog mentek Pécsváradra, onnan Pécsre, a Frigyes laktanyába. Tizenöt napi kényszerű várakozás után beva-gonírozták. Az oldalvágányokon többször veszteglő tehervagon végül Groznijban állt meg. A vasútállomásról a transzportot gyalogosan átirányították Sztaripramiszlov kerületbe, ott egy domboldalon lévő lakatlan kaszárnyában helyezték el őket. Voltak ott vémediek, bozsokiak, szebényiek stb. Menet közben – mint elmondta – „*egy asszony beesett egy gödörbe és ott is maradt, meghalt.*” Deszkás emeletes ágyak voltak, „*mindenki foglalt magának helyet, és kaptunk káposztalevest. Nem kaptunk mást, mindennap káposzta volt.*” A láger vegyes volt, a férfiakat külön barakkban helyezték el. Életveszélyes volt a vécé, aki nem vigyázott, az beleesett és ott maradt örökre, egy ember közülük belecsúszott, nem tudták megmenteni. Tisztálkodási lehetőség csak egy hónapban egyszer volt. Egy hatalmas termetű goromba nő őrizte a kaput, a barakkokat szögesdróttal vették körül. Negyven fokos télidőben pufajkaruhát, szőrscizmát kaptak. Akit a lopáson az örök rajtakaptak, azt a karcerbe zárták. A tavasz beálltáig többen örökre eltávoztak. Például Pécsváradról az anya két lányát ide kísérte, nem bírta a munkát, meghalt. Másfél évet voltak itt, miközben árkokat ástak víz-, olaj- és gázvezetéknek. Utána az Urálba kerültek.

Megerősítést nyert az is, hogy nem a nők, hanem a férfiak körében aratot legnagyobb mértékben a halál. Például a Donyec-medencei szénbányákból hazatért **Schauermann Menyhértné** (1923, lakhely: Pécs, akkori lakhely: Hidas) a pécsi bevagonírozásnál látta utoljára édesapját, őket kiszállították Dnyepetrovroszkban, apját „*tovább vitték Groznijba. Ott halt meg míngyárt az első évben.*”¹²

Perlaki Anna (1926, lakhely: Maráza) elmondása szerint még Pécsen kaptak olyan injekciót, hogy „*a menstruáció maradjon el. Nagyon sokan megzavarodtak... Én 18 éves voltam akkor, a nagynéni 21 és az édesapám 42. Ő az Urálba került ki, és meg is halt. (...) Groznijig mentünk.*”¹³ Ő is a fentebb említett, dombon lévő kaszárnyaépületbe került. A helyi kolhozban dolgoztak, egy konyhakertben. Ott is mindenkinek volt egy száma, a nyakukban lógott és így szólították őket: 44, 144, 544. Mire Groznijba értek, a transzport fele meghalt. A legtöbben 1945–1946-ban haltak meg.

Szerinte ez a két év kriminális volt, mert éhen haltak a népek, gyilkolt a malária és a tífusz is. Az ő esetében levelet írni nem lehetett, 1948-ban ért haza. **Schulz Ferdinándné Koch Mária**¹⁴ (1925, lakhely: Mecseknádasd, akkor Püspöknádasd) a grozniji olajtárolókat ért bombatámadás következtében lerombolt téglalapúletek romeltakarításával három hónapon át foglalkozott, nyáron a fentebb említett kolhozban dolgozott, mindkét lába bal eset következtében tört itt el, 11 hónapig volt a kórházban, majd rokkanttá nyilvánították és 1948. június 4-én hazajött.

Nagy szerencséje volt **Hauszmann Péternének**¹⁵ (1916, lakhely: Újpetre), aki 28 évesen került 10 Újpetrére való nővel Groznijba. Egy év leforgása alatt a kimerítő sáncásás és más fizikai munka ledöntötte a lábáról, a testüregei tele voltak vízzel, a rabkórházban úgy döntöttek, hogy további munkára alkalmatlan, 1945 karácsonyán haza is került, itthoni segítő környezetben az orvosai talpra állították. Hazaindulása előtt az oroszok megtöltötték neki, hogy eljárjon a szája arról, mi volt Groznijban. Csendben maradt, kitelepítés alá nem került.

Tolnai Bélánét¹⁶ (lakhely: Szalatnak) félárvaként, betegeskedő anyja mellől ragadták el, a többiekkel együtt őt is Groznijba vitték, ahogy mondja, neki szerencséje volt, mert varrónőként került nyilvántartásba, a parancsnoka elvitte egy grozniji zsidó szabó varrodájába, aki védő szárnyai alá vette. Szakszerűen és ügyesen tudta kezelni a Singer varrógépet, ezen az orosz férfiaknak ingeket varrt, ebbe a műhelybe került egy kisvaszari asszony és egy hidasi férfisزابó. Szabadon mozogtak, jártak-keltek a városban, a helyi zsidó közösség barátságosan fogadta őket. Megjegyzése szerint még a négyig számolni alig tudó munkás oroszok is jó lelkűek voltak, az itt dolgozó svábságot tisztelték, mert szorgalmas, fegyelmezett nép volt. Zsidó főnöke mentette meg a malária és a vérhas betegségtől, amit tavasszal a szünyogok terjesztettek. Ő is megtapasztalta, hogy az emberek az első évben teljesen le voltak soványodva. Egyre többen maradtak a lágerben, dolgozni már nem bírtak, végelgyengülés fenyegette őket, gyilkos hasmenésük volt, sokan meghaltak. „*Mikor volt egy olyan 5-6-7-8 halott, akkor jött egy teherkocsi, és akkor fölrakták őket, mint egy darab fa, és kivitték a temetőbe. (...) nem volt semmi szertartás, nem is mentiünk temetésre. Munkánk volt, dolgoztunk, ezeket meg napközben vitték el... Emlékszem, volt két vérmendi testvér. Mindjárt az első évben jóban voltunk egymással, és azt mondta egyszer az egyik: »Rella, képzeld, meghalt a Lizi.« A testvére volt. Úgy sírtam. Aztán meglökött és megkérdezte, hogy miért sírok? Holnap ő kerül sorra. Itt nem számított egy emberélet.*”

A gyakori elhalálozás mellett gyerekek is születtek. Az idekerült házaspárok kivül fiatal nő és férfi rabtársai közül többen „összeálltak”, együtt éltek, gyerekek is született. Például: „*két szalatnaki is kinn született. Az egyiknek nagyon sokáig nem is volt személyi igazolványa. Az egyik fiatal pár már itt udvarolt egymásnak, Oroszországban is együtt voltak, és kinn született meg a gyerekük. Haza is jöttek mind a hárman...*”

A lágerbéli körülményekről a levelek, a fiatal lányok, anyák, özvegyek elbeszélése alapján a GULÁG-GUPVI emlékévkben számos könyv jelent meg. Említeném köztük **Varsányi Gyuláné** két alsómocsoládi túlélővel készített interjút, amely *Hiányzó láncszemek*¹⁷ (2016) címmel jelent meg. A pécsi Német Kör hagyományos emlékredevezvényén a szerzőtől egy dedikált példányt kaptam. Interjúalanyainak egyike a németajkú **Marchauser Maris** néni, a másik pedig **Jerger Bözsi** néni. Az ő elbeszéléseikből ismerhetjük meg az Alsómocsoládról elhurcolt 15 személy sorsát, közülük négy férfi (**Spohn Antal, Schmidt István, Bayerle János, Reiber József**) az internáltak GUPVI-táborában halt meg.¹⁸ Először őket is Groznij városába, az internáltak 1701-es munkatáborába vitték: „*Egy nagy barakkban kaptak szállást. Ablak nem volt rajta, faágyak mindenütt és tele az egész hóval, befújta oda a szél. Ott osztották el őket »brigádokba«, ugyanis többfajta brigád volt. Máris néni brigádja (...) olajsövek számára ásták az árkot. Egy idő után egy tsz-be vitték őket paradicsomot palántázni és kapálni. (...) A felügyelők részéről az volt a jelszó, ha a normát nem végzik el, akkor nem lesz vacsora. Ha mégis volt, akkor 50 dkg félig megsült, fekete kenyeret kaptak, semmi mást. Néha volt buris leves, amiben 10 szem búza vagy köles volt. Reggel étel nélkül mentek dolgozni. A szokásos szöveg ismét elhangzott: »Étel csak akkor lesz, ha meglesz a norma!« Két évig dolgoztak Groznijban ilyen körülmények között, utána ez a brigád az Urálban lévő Ufába került.*”¹⁹ Bözsi néni is megerősíti, hogy Groznij környékén találkoztak magyar honvédek egy csoportjával, akik az utat építették. A foglyok között felismert egy mocsoládi fiatalembert, akit **Beck Ferinek** hívtak, társaival orosz fogságba került. Engedélyezték, hogy elbeszélgethessen vele, mivel azt lódította, hogy a bátyja. Más alkalommal dinnyét vittek a teherautón, elhaladva a magyar hadifoglyok mellett dinnyéket gurítottak le nekik.

Ugyancsak ebből a könyvből idézem **Feuerstein Valéria** szalatnaki lakos édesanyja, **Vali néni, Feuerstein Jánosné** 1989-ben papírra vetett visszaemlékezéseit. Ebből tudjuk, hogy amikor kikerült Groznijba, először lövészárkot ásattak velük, mert háborúra készült Oroszország. Majd, amikor

látták, hogy ott nem lesz háború, akkor olajvezetékek számára ásatták az árkot. „Nagyon nehéz napokat éltünk át, minden nap meghalt egy jó barátunk. Deszkából össze volt szögelve láda és abba tették a halottakat. Este mikor munkából jöttünk, a láda az udvar közepén állt. Az volt mindig a szemünk előtt. Mi is már annyira gyöngék voltunk, hogy azt mondogattuk egymásnak, holnap már én fekszek benne. Este jött mindig egy lovaskocsi és elvitte. Az orosz felnőttekre nem lehetett panaszkodni, azok nem bántak csúnyán velünk. De voltak olyan tízévesek, akik azt kiabálták, hogy »Vajna kancsál, Hitler kaput!« és ökölrel úgy az arcunkba vertek, csak úgy folyt a vér az orrunkból. És még nagyon-nagyon sokat lehetne írni. Ez volt Sztaripromiszlova. Körülbelül másfél évig voltunk ott. Aztán bevagoníroztak és 3 hét körül értünk Urálba.”²⁰

A pécsváradi **Kollár Sándorné Schmidt Erzsébet** (1926) felidézi, hogy 1945. január 7-én indultak Pécsről és február 7-én értek ki Groznijba. Egy orosz őr jött mindig velük, amikor dolgozni mentek. Akár a többiek, ő is hasonló munkát végzett: kubikolt, útkarbantartással foglalkozott, majd a kolhoz kertészetében, az olajkutaknál dolgozott. Mint mondja: „Aki nem volt lázas, vagy nem volt törése, vagy valamilyen sebe, az nem maradhatott otthon, annak menni kellett dolgozni. Én nem voltam kényes, mindent megtudtam enni, ha hideg volt, ha sós, de szegény **Link Annuska** (egyik pécsváradi társa), ő nem bírta, már akkor gyengélkedett, mikor kiértünk, és ő meghalt. Innen mentünk aztán az Uralba.”²¹

Makk Károlyné közlése szerint a mecseknádasdiak nagy része a Groznijhoz közeli *Staropromiszlav* nevű lágerbe került, a másik csoport tovább utazott *Andreszki Dolina* (másnéven *Andrjevszki völgy*) nevű lágerbe, néhányan Groznijba, az ún. *Stadtlágerbe* kerültek. Az embertelen körülményeket, a kemény fizikai munkát, az éhezést nem sokan bírták elviselni. Főleg a férfiak pszichésen is nagyon hamar feladták. Többen napi kenyérporciójukat elcserélték egy maroknyi dohányért, ők voltak az elsők, akik örökre kidőltek. A halottakat föltették egy szekérre vagy autóra, és elszállították őket. Az otthoni hozzátartozók semmilyen hivatalos értesítést nem kaptak halálukról. „1946 áprilisában jött egy bizottság és a legerősebbeket kiválogatták (...), hamarosan megtudták, hogy az Urálba kell menniük. (...) Mi pedig, akik Groznijban maradtunk, átkerültünk az Andreszki lágerbe és dolgoztunk és éhezünk tovább. Koldultunk és loptunk, ügyeskedtünk, hogy életben maradjunk. (...) Aztán 1948 júliusában végre eljött a nap. Mondták, hogy nem kell már dolgoznunk, mert hamarosan hazamehetünk. (...) 1948 júliusában az

egész Andreszki lágert felszámolták, vagyis minden nő hazajöhetett. Csak a 70 férfinak kellett még maradni, ebből 3 nádasdi volt. Sírtak a férfiak nagyon, hogy ők nem jöhettek haza. Ők még egy évig, 1949 novemberéig maradtak.”²² Nádasdról – az utólag összeállított lista lapján – 138 személyt hurcoltak el a Szovjetunióba. 103 nőt és 35 férfit.

24-en (ebből 16 férfi) soha nem tértek haza,²³ valószínűleg mindnyájan Csecsenföldön nyugszanak: **Bareith Jozefa** (1946-ban meghalt), **Bischof Antal** (1945), **Blum Borbála** (1945), **Bürger Ferenc** (1945), **Bürger Teréz** (1945), **Dittrich Anna** (1945), **Frank Antal** (1945), **Gasz Miklós** (1945), **Gradwohl Antal** (1945), **Hauck Károly** (1945), **Horak Erzsébet** (1945), **Knipl István** (1945), **Krasz Jánosné, Gradwohl Anna** (1945), **Meder István** (1945), **Müller Ferenc** (1945), **Müller Károly** (1945), **Rack István** (1945), **Ruppert Roman** (1945), **Schillinger Mária /Schowets/** (1945), **Schillinger Otilia** (1945), **Schraub Antal** (1945), **Schraub József** (1945), **Schultz Ádám** (1945), **Weimert Károly** (1945).²⁴

Márkus Beáta egyik tanulmányában a Püspöknádasról elhurcoltak adatközlései kapcsán szintén megerősíti, hogy „1948 júliusában felszámolták a grozniji lágert, így az ott dolgozók a hónap végére hazatérhettek. Az Urálba vitték helyzete is javult, 1947-től fizetést kaptak. Innen az első betegszállítmány 1948-ban indult vissza és majdnem együtt érkezett meg a groznijiakkal.”²⁵

AZ ANDREJEV VÖLGYI „MAGYAR LÁGER” HELYÉN

Groznijtól 5 km-re lévő Andrejev völgyi (más néven: *Andreszkája dolina, Andrejevszki völgy*) dombháton 1945-ben állították fel a GUPVI táborrendszeréhez tartozó 237-es hadifogoly-láger 1. és 2. sz. részlegét. Főleg párezer német és néhány száz magyar hadifoglyot őriztek és dolgoztattak a lágerben, de voltak közöttük román, lengyel nemzetiségű katonák is.

Az itteni túlélők, köztük **Tolnai Béláné**²⁶ (lakhely: Szalatnak) elbeszéléséből azt is tudjuk, hogy a 1701. sz. munkaszázadban dolgozó Pécs környéki német lányok, asszonyok barátkoztak a „magyar láger” foglyaival, akik az orosz tisztek kíséretében egyszer „jöttek színdarabbal. Szintén magyar katonák vótak, de egy másik lágerben, ott Groznijban.”

A Siófok-Kilitibe való **Szőke Ferenc** hadifogoly írásában beszámol arról, hogyan került Csecsenföldre, ahol „négy éven át egy szép nevű lágerben” raboskodott. A fogságba esett magyar honvédet az egyik frontmelléki

NKVD-gyűjtőtáborból vagonírozták be és indították el a Kaukázus térségébe: „Jó tízenöt napig tartott, amíg szerelvényünk elért az Azovi-tenger partjára. A nyílt pályán megállt a vonat, kinyitották az ajtókat és kihirdeték: fél órát állunk, aki akar, megfürödhet. Június eleje volt, jó meleg, így le sem vetkőztünk, ruhástól ugrottunk a vízbe. Jól csináltuk, mert aki levetkőzött, elvitték a holmiját.

Még két napig utaztunk Groznijba. Körülöttünk szép, füves térség pompázott, a levegő olyan dús volt, hogy szinte beleszédültünk.

A számlálás után elindultunk szállásunk felé. Ahol elhaladtunk, a lakosság részéről barátságtalan magatartást tapasztaltunk, a közelebb állók leköptek, a távolabbiak tégladarabokkal megdobáltak bennünket. A tábor neve viszont szép volt: Andreszkája Dolina. Amikor a kapu elé értünk, akkor terelték ki az előttiünk ott lakókat, állítólag románok voltak. Megnyílt előttiünk a lágerkapu, ami négy éven keresztül csak akkor ismétlődött meg, ha dolgozni mentünk.

Az időjárás nem volt elviselhetetlen. Legtöbbször a sár okozott gondot, mert jó lábbelink helyett olyat kaptunk, amelyen ki-bejárt a sár. Ez különösen azoknak volt nagyon kellemetlen, akik 10-15 kilométerre jártak dolgozni. Havat csak tiszta időben láttunk, de azt is csak az Elbrusz, a Kazbek vagy az Ararát tetején.

Sokan a kevés ételment sem fogyasztották el, le akartak gyengülni, hogy minél előbb hazakerüljenek. Egy idő után ellenőrök álltak az étkezde ajtajában, hogy meggátolják az ételmiszer kivitelét, amit aztán dohányra cseréltek. Ők ügyeltek arra is, hogy mindenki maga fogyassza el saját porcióját.

Rendszeressé váltak a kihallgatások. A GPU-sokat az érdekelte, ki volt csendőr, nyilas vagy keretlegény.”²⁷

Mi maradt fenn az Andrejev völgyi 237. tábor 1. és 2. sz. lágerből? Ezt tekintettük meg egy **Szultán** nevű taxis segítségével, aki barátként tekintett ránk, hiszen jó véleménnyel volt a magyarokról, 1975-ben sorkatonaként Magyarországon szolgált. Öt kilométerre távolodtunk el Groznij várostól, egy földúton kietlen, lakatlan területre értünk. Itt volt az Andrejevszki völgyben létesített hadifogolytábor. Mindenütt betondarabok, útszakaszok, gépi erővel elegyengetett épületmaradványok, földbe süllyedt jelnélküli sírhantok váltották egymást. A hullarablók nyomait is felfedeztük, egyes sírokat megbolygattak, a csontokat is kiforgatták. Vajon miféle kincset lehet itt még felkutatni? A területet felverte a gaz, birtokába vette a természet.

TALÁLKOZÓ A GROZNIJI POLGÁRMESTERI HIVATALBAN

A terepszemle után magyar delegációnkat Groznij város Polgármesteri Hivatala emlékezetes baráti fogadtatásban részesítette.

Umiszam Muszajeva alpolgármester asszony, *Ruszlan Sajpov* a város közigazgatási hivatala vezetőjének helyettese, *Magomeg* és *Curjajev* nevű képviselők, *Szupja Magomadov*, a történelemtudományok kandidátusa, a Csecsen Tudományos Akadémia Történelmi és Archeológiai Intézetének igazgatója, és az egykor létrehozott Csecsen–Magyar Baráti Társaság alapítója vett részt az eszmecserén.

A két tárgyaló fél megállapodott abban, hogy felújítják a Csecsen–Magyar Baráti Társaság tevékenységét, támogatják a Német Kör által kezdeményezett emléktábla felállítását és egyéb testvérvárosi, kulturális, gazdasági kapcsolatok kialakítását.

Később fogadott és együttműködéséről biztosított minket *Tamar Umarovna*, a Csecsen Nemzeti Múzeum igazgatójának első helyettese. Megdöbbenve vettem tudomásul, hogy a csecsenek kitelepítéséről a múzeumban egyetlen írásos vagy képes információt sem találtunk. A múzeum munkatársai ezt azzal magyarázták, hogy még nem jött el az ideje a tragédiákkal terhelt időszakok, így a csecsenek kitelepítésének vizuális megjelenítésére, mert oroszellenességet, gyűlöletkeltést válthat ki az idelátogató emberekben. Az orosz–csecsen kapcsolattörténet köréből olyan események bemutatásának adnak helyet, amelyek a két népet egymáshoz közelítik, és nem okoznak egymástól való eltávolodást.

A szépirodalmi alkotások, egyes tényfeltáró tanulmányok bőven foglalkoznak a fehér foltnak tekintett kitelepítési ügy feltárásával, az ennek kapcsán kirobbant heves vitáknak nyoma van az orosz, csecsen, sőt a magyar sajtóban is. Például 2014-ben az orosz kulturális minisztérium nem adott engedélyt egy, a csecsenek II. világháborús tömeges deportálásáról szóló film forgalmazására. Az illetékes minisztérium vezetője azzal indokolta a döntést, hogy *Ruszlan Kokanajev* alkotása, a történelmi tragédia 70. évfordulójára készített *Felejtés parancsra* című film *történelemhamisító, oroszellenes és gyűlöletkeltő*. Az említett dokumentumfilm részletesen bemutatja, hogy Sztálin utasítására Berija NKVD-egységei hogyan telepítették ki a csecseneket és az ingusokat. A film hosszan részletezi egy hegyi falu, Haibah 700 lakosának elevenen való elégetését. „*Semmilyen fellelt dokumentum nem bizonyítja, hogy lakosokat tömegesen megégettek volna, noha ilyenek után az NKVD és a KGB állambiztonsági szolgálatok archívumaiban és Sztálin levéltárában is kutattak. Ebből arra következtetünk, hogy egy ilyen esemény megtörténtének állítása történelemhamisítás*” – szögezte le a minisztérium.

Ruszan Kokanajev filmrendező ugyanakkor azt nyilatkozta a *Kommerszant*nak, hogy a haibahi eset szerepel szépirodalmi művekben és történelmi kutatásokban is, amelyek hitelességét soha senki nem cáfolta meg.

Szalamat Gajev a forgatásban szakértőként résztvevő történész – aki éveken át foglakozott a haibahi eset tanulmányozásával – azt mondja, hogy a minisztérium kifogásai meggondolatlanok. „*A Lavrentyij Berija vezette NKVD nagyon rövid időt kapott a csecsenek kitelepítésre, és tartva attól, hogy nem tudja megadott határidőre teljesíteni Sztálin parancsát, helyszínen végeztetett ki csecseneket, és ez történt Haibahban is*” – mondta a történész.

A legjelentősebb orosz emberi jogi szervezetnek, a Memorialnak az elnöke, Alekszandr Cserkaszov az AFP-nek nyilatkozva azt mondta: „*a haibahi tömegmészárlás »általánosan elfogadott tény«, legfeljebb az áldozatok számáról van helye vitának.*”²⁸

A csecsen kitelepítetteket 1957-ben rehabilitálták és újra létrehozták az Oroszországon belüli Csecsen-Ingus Autonóm Köztársaságot. Azonban a Szovjetunió összeomlása után az 1994. december 11-én kezdődő első és az 1999. szeptember 30-án folytatódó második oroszokkal vívott csecsen háború tízezrek halálához, megsebesüléséhez, eltűnéséhez vezetett. Az etnikai tisztogatások miatt százezreknek kellett elmenekülniük, csaknem a teljes nem csecsen lakosság, de sok csecsen is otthonának elhagyására kényszerült.

A csecsen központi filharmónia koncerttermének igazgatóhelyettese **Asz-hat** asszony, **Ajmani Ajdamirova**, az Orosz Föderáció érdemes népművésze, a filharmónia szakmai igazgatója. Az általa vezetett csecsen népi táncegyüttes a *Csecsen tavasz* nevű fesztiválra készült. Fergeteges táncokat mutattak be.

A Gorodok hotelből történt kirajzásunk során megtekintettük a Csecsenföld szíve mecsetet, a Szt. Mihály templomot, a Terrorizmus ellen harcolók emlékművét, a városközpont más nevezetesebb létesítményeit, amelyek az utóbbi években létesültek Moszkva támogatásával.

AHOVÁ NEM SIKERÜLT ELJUTNI...

A térségben megnyilvánuló zavargások miatt nem sikerült eljutni a közeli Dagesztánba (Dagesztáni SZSZK), ahol a 379/0. sz. Mahacskala körzetében lévő főtáborban magyar hadifoglyok is voltak, 17-en örökre ott maradtak.

A 379/1. sz. Kaszpijszk melletti lágér temetője a várostól 1500 méterre, délkeletre van, ahol 10 magyar nyugszik. A 379/2. sz. Mahacskala melletti altábor temetője 4000 méterre található, itt 7 magyarnak ástak sírhelyet.

Az *Észak-Oszét* területen (Észak-Oszét ASZSZK) 19 honvéd és 101 internált nyugszik, akik a 496/0 (Pravbereznij járás, Beszlan állomás), a 228/0 (Dzsaudzsi-Kau), a 228/4B (Szadoni körzet), a 228/1 (Dzaudzsikai-Dzaugesz telep), a 228/2 (Zmejevskaja) GUPVI-lágerekhez tartoztak.

Szembetűnő, hogy a 228-as főtábor 1. részlegén Dzaudzsi-Kau, Dzaugesz telepen 4 fő, a 2. részlegén Zmejevskaja Kirovi körzetében pedig 2 magyar hadifogoly és a 4 B részlegén a Szádolni körzethez tartozó Nuzalban 92 civil magyar halt meg.

Továbbá a 424. sz. tábor 2. részlegén a Pravobereznij körzeti Irisztonban 12 magyar hadifoglyot tüntettek fel a veszteséglistán.

A 496. ORB munkázászlóaljból pravoberezniji körzeti Beszlan állomás mellett 1, míg a 1087 r/b munkázászlóaljból szadoni körzeti Galon településen 9 internáltat temettek el.

A Kaukázus lábainál egy felújított – második világháborús katonák végső nyughelyéül szánt – német katonai temetőről tudunk, amelyet 2005. szeptember 1-én adtak át az oroszországi Krasznodar mellett.²⁹ Az Apsersonszkban létesített temetőben mintegy ezer német katona földi maradványait helyezték végső nyugalomra, de idővel itt akarják elhantolni az észak-kaukázusi térségben elesett összes német katonát, akiknek száma a harmincezret is elérheti. A nagyszabású projekt szervezője és megvalósítója a Népi Szövetség a Német Katonasírok Gondozásáért szervezet. Mint ismeretes, az 1942 nyarán a Kaukázusig előrenyomuló német hadsereget 1943 őszén a szovjet csapatok szétverték. A harcokban a népi szövetség adatai szerint százharmincezer német katona esett el.

A mostani újratemetés is egy több éve tartó program részét képezi. E program célja, hogy a keleti fronton elesett német katonák méltó végső nyughelyet kapjanak. A szövetség az elmúlt 15 évben több mint húsz katonatemetőt létesített Oroszországban. Az utolsót Kurszkban hozzák létre.

JEGYZETEK:

¹A *sztálini terror elfelejtett epizódja*. Múlt-kor, 2014. február 26. 14:21. http://multkor.hu/20140226_a_sztalini_terror_elfeledett_epizodja

²„*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*” 160-163. o.

³A *testvérpár*. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németység kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében*. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 15. o.

⁴Uo. 15. o.

⁵*Rózi néni*. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németység kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében*. Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 24. o.

⁶A testvérpár. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében.* Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 15-16. o.

⁷„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168-171. o.

⁸„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168. o.

⁹„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 168-171. o.

¹⁰Vávi néni. In: *Több mint élettörténetek. Sorsok. A magyarországi németiség kollektív büntetése a második világháború után, baranyai visszaemlékezések és tárgyak tükrében.* Kiállításvezető. Felelős szerkesztő: Walterné Müller Judit. Kiadja a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága (Janus Pannonius Múzeum), Pécs, 2009. 25. o.

¹¹„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” *Magyarországi németek szovjet kényszer munkán 1944/1945–1949.* „Malenkij robot” interjúkötet. Szerkesztette: Márkus Beáta. Magyarországi Németek Pécs-baranyai Nemzetiségi Köre, Pécs, 2013. 65-74. o. A továbbiakban: „*Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...*”

¹²„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 105. o.

¹³„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 154. o.

¹⁴„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 172-174. o.

¹⁵„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 119-122. o.

¹⁶„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 178-196. o.

¹⁷Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, Nyomda: Dombóvári SZEC SOH Kft., 2016. 81. o.

¹⁸A GULÁG-GUPVI Emlékbizottság támogatásával Alsómocsoládon, a templomkertben 2016. november 26-án történt meg az ünnepélyes emléktábla-avatás. A rávéssett névsorok emlékeztetnek a múlt tragikus eseményeire.

¹⁹Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 12-13. o.

²⁰Lásd: Varsányi Gyuláné: *Hiányzó láncszemek...*, 39-40. o.

²¹Részlet az interjúból, lejegyezte: Bayerné dr. Sipos Mónika. – *Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot” -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 26-27. o.

²²Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot” -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 48-53. o.

²³Mecseknádasd Önkormányzata a Gulág Emlékbizottság GUL-16-D pályázati programból 2.393.700 Ft összegű támogatást nyert a volt rendőrség helyén kialakításra kerülő emlékoszlop felállítására, és az emlékmű környezetének méltó kialakítására. In: <https://www.mecseknadasd.hu/aktualis/malenkij-robot-emlekmu-26>

²⁴A névsort Dékány Jánosné gyűjtéséből idéztük. Makk Károlyné: *A nádasdi németek elhurcolása a Szovjetunióba. – Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot” -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 63-64. o.

²⁵Márkus Beáta: „*Malenkij robot*” *Püspöknádasdon. Kisebbségi sorsok a Kárpát-medencében. A baranyai sváb és a kárpátaljai magyar közösség „malenykij robot” -ra való elhurcolásának történései.* Felelős kiadó: Bayerné dr. Sipos Mónika. Pécsvárad, 2017. 95. o.

²⁶„Messze voltam én fogságban, nagy Oroszországba...” 187. o.

²⁷HH 1995/4.

²⁸*Egyelőre nem foroghat a csecsenek deportálásáról szóló film.* Múlt-kor, 2014. május 28. 13:36 MTI. In: http://mult-kor.hu/20140528_egyelo_re_nem_foroghat_a_csecsenek_deportalasarol_szolo_film

²⁹Lásd bővebben: *Német katonai temető a Kaukázus lábánál.* http://mult-kor.hu/20050901_nemet_katonai_temeto_a_kaukazu_s_labanal